

Lunds Universitet
Sociologiska Institutionen

Klæder skaber folk

- en analyse af agenternes praktiske handlen og spillereglerne for denne

Afleveret af:

Søren Schmidt

Magisteroppsats Soc 446, 41-80 p.

Höstterminen 2002

Handledera: Marianne Gunnarsdotter Svenning

Abstract

Forfatter: Søren Schmidt

Titel: Klæder skaber folk – en analyse af agenternes praktiske handlen og spillereglerne for denne
Magisteroppsats Soc 446, 41-80 p.

Handledera: Marianne Gunnarsdotter Svenning

Sociologiska institutionen, höstterminen 2002

Formål: Formålet med denne opgave tager sit udgangspunkt i samfundets og modens kompleksitet. Ved at fokusere på det nuværende samfund og det nuværende modebillede, er det mit mål at komme endnu nærmere en forståelse af det samfund vi lever i og af de værdier der findes i dette samfund. Min problemstilling er bygget op omkring dette faktum og jeg vil igennem opgaven forsøge at blottlægge de spilleregler der findes for livet i vores samfund og vise hvorledes disse sociale strukturer påvirker agenternes handlen. Her anvender jeg moden som case. På baggrund af min opgave vil jeg forsøge at fremkomme med en reflekterende analyse af de spilleregler der findes i samfundet og analysere hvorledes sammenhængen er mellem disse spilleregler og det nuværende modebillede. Med andre ord, hvordan de påvirker agenternes praktiske handlen indenfor moden.

Udgangspunkter og opbygning: Jeg tager mit udgangspunkt i Pierre Bourdieus beskrivelser af agenternes praktiske handlen. Man kan karakterisere dette som mit teoretiske udgangspunkt. For at blottlægge det nuværende samfunds spilleregler, anvender jeg Ulrich Beck og Anthony Giddens, der beskriver det senmoderne samfund og agentens plads i dette. Efter at have beskrevet min afgrænsede målgruppe, som er unge mellem 18-28, beskriver jeg nutidens modebillede.

Min analyse er delt op i to dele. Først analyserer jeg de socialt konstruerede spilleregler, hvorefter jeg sammenholder disse med modebilledet.

Konklusioner: Individualiseringen og selvidentitetsdannelsen er de to spilleregler, som agenterne i det udforskede felt har indlejret i deres habitus. I det nuværende modebillede er der en tæt sammenhæng til disse spilleregler. Moden handler om udtryk og de førnævnte spilleregler kommer i høj grad til udtryk gennem moden i det nuværende samfund. Samlet set kan man derfor karakterisere de to spilleregler for det nuværende samfunds fællesskab.

1	INDLEDNING.....	5
1.1	MOTIVATION.....	5
1.2	PROBLEMFELT.....	5
1.2.1	<i>Problemformulering.....</i>	7
2	DESIGN OG ANALYSESTRATEGI.....	8
2.1	VIDENSKABSTEORI.....	8
2.1.1	<i>Phronesisk videnskab.....</i>	8
2.1.2	<i>Den konstruktivistiske strukturalisme.....</i>	9
2.1.3	<i>Videnskabelige forklaringer og teoriafhængighed.....</i>	10
2.2	ANALYSESTRATEGI.....	11
2.2.1	<i>Teknisk gennemførelse.....</i>	11
2.2.2	<i>Teorivalg.....</i>	13
2.2.3	<i>Valg af analyseobjekt.....</i>	14
2.2.4	<i>Dataindsamling.....</i>	14
2.2.5	<i>Afgræsning.....</i>	15
3	TEORETISK FORSTÅELSE AF AGENTERNES HANDLEN.....	17
3.1	BOURDIEUS PRAKTIKFILOSOFI.....	17
3.1.1	<i>Begrebssammenhæng i Bourdieus praktikfilosofi.....</i>	18
3.1.2	<i>Agenternes handle.....</i>	20
4	VORES NUVÆRENDE SAMFUND.....	24
4.1	REFLEKSIV MODERNISERING.....	24
4.2	INDIVIDUALISERINGEN.....	25
4.3	SELVIDENTITETSDANNELSE.....	27
5	EMPIRI.....	29
5.1	DE SAMPLEDE UNGE.....	29
5.2	MODE.....	31
5.2.1	<i>Modebilledet i det nuværende samfund.....</i>	32
5.3	OPSUMMERING.....	34
6	ANALYSE.....	35

6.1	SPILLEREGLERNE I DET NUVÆRENDE SAMFUND	35
6.2	SAMMENHÆNGEN MELLEM SPILLEREGLERNE OG DET NUVÆRENDE MODEBILLEDE	38
7	KONKLUSION	41
8	PERSPEKTIVERING	42
9	REFERENCER	43

1 INDLEDNING

1.1 Motivation

Moden er en kompleks størrelse, men kan dog alligevel defineres. Mode kan nemlig karakteriseres som det der siden hen bliver umoderne. Med hvilken hastighed genstande og udtryk skifter fra at være moderne til at være umoderne er forskelligt fra gang til gang. I dag går det dog hurtigere end nogensinde før. Dette skyldes ikke mindst den mode- og medieverden, der står klar for at tolke og udbrede og i sidste ende kommer til at kommercialisere tidens tegn. Moden er desuden dynamisk og denne dynamik bygger først og fremmest på modens mange iboende modsætninger (Löfgren 2002:124).

Med afsæt i denne korte definition, må man som udgangspunkt sige, at moden i høj grad minder om vores nuværende samfund. Et samfund som på mange måder er komplekst, og som ændrer sig i takt med, at man forsøger at beskrive det.

Motivationen til at gennemføre denne opgave, skal findes i denne kompleksitet. Moden er som samfundet fuld af modsætninger. Men det spændende er, at moden og samfundet kan siges at spejle sig i hinanden. Moden forandrer sig, fordi samfundet forandrer sig, og vi med det (Nørgaard 2002:9). Derfor kan man, ved at fokusere på det nuværende modebillede, komme tættere på en forståelse af det samfund vi i dag er en del af. Og det er dette, der har været drivkraften og motivationen for at gå i gang med denne opgave.

1.2 Problemfelt

En af de første sociologer der beskæftigede sig med moden var Georg Simmel. I starten af det 20. århundrede kom Simmel frem til den konklusion, at moden bevægede sig fra socialklasse til socialklasse. Hver socialklasse efterlignede de umiddelbart højreliggende klasser (Nørgaard 2002:326). Igangsætteren var overklassen og herfra spredte moden sig ned igennem klassesamfundet.

I 1969 gjorde den amerikanske sociolog Herbert Blummer op med denne tanke og så i stedet moden som den sociale stødpude, der får mennesker til at overkomme det hurtige tempo, hvormed sociale forandringer sker (Nørgaard 2002:54). Moden skulle altså opfattes som et frirum, hvor det enkelte menneske kunne tage fri for de omfattende samfundsforandringer som tiden ellers bød på og slappe af.

I dag handler moden mere om at synliggøre sig selv som individ. Moden er i dag for alle – hvor den tidligere var for de få. Når vi klæder os på, er det altid både en definerende af os selv og et signal om, hvad og hvem vi sympatiserer med – kort sagt, hvem vi er (Nørgaard 2002:11). Et spørgsmål som sociologerne Ulrich Beck & Anthony Giddens inddrager i deres beskrivelser af det nuværende samfund.

Den tyske sociolog Ulrich Beck er en af de sociologer der har beskæftiget sig med den nuværende samfundsudvikling. Beck mener ikke, at vi har brudt med moderniteten, men hans teori beskriver udviklingen som en ny fase i moderniseringsprocessen (Rasborg 1997:9). Således antager Beck, at det senmoderne samfund kan betegnes som den *refleksive* modernisering, dvs. en modernisering af moderniseringen. Aktørerne begynder at forholde sig til sig selv og sine egne resultater. I denne refleksive modernitet restruktureres kunst og videnskab, teknologi og økologi, økonomi og politik osv. og kombineres på nye komplekse måder (Stevenson 2001:305).

Den britiske sociolog Anthony Giddens har arbejdet meget sammen med Beck og hans arbejde bygger på den samme beskrivelse af samfundsudviklingen. Giddens mener, at traditionernes manglende betydning og det senmoderne samfunds dynamiske karakter sætter identitetsdannelsen under radikalt nye former. Vi er alle tvunget ud i processer, hvor identitet er noget, der tilegnes og ikke noget der gives (Giddens 1996). Refleksiviteten er blevet et uomgængeligt element ved identitetsdannelsen. Eller selvidentitetsdannelsen, som det nu kan karakteriseres som. Denne proces kan betragtes som et projekt, som det enkelte individ selv må håndtere og hvis omdrejningspunkt er kampen for at holde en stabil selvfortælling kørende (Ulrich 2001:479). Giddens påpeger, at det er de strukturelle forudsætninger bag adskillelsen af tid og rum, de sociale institutioners udlejring og refleksiviteten, der muliggør det relativt store reservoir af handlinger, som det senmoderne individ i princippet står overfor at skulle mestre.

I det nuværende samfund stiller vi altså i langt højere grad spørgsmålet ”hvem er jeg?” og det tyder på at vi blandt andet anvender moden til at besvare dette spørgsmål.

Svaret på ovenstående spørgsmål kommer til udtryk gennem vores handlinger. Den franske sociolog Pierre Bourdieu beskæftiger sig netop med agentens handling, eller praktik som Bourdieu kalder det. Bourdieu har en realistisk indgangsvinkel til beskrivelsen af agentens handling. Noget som både Giddens og Beck mangler. Bourdieu påpeger, at vi ikke handler målrationelt, som Weber beskriver det. I stedet ser han en sammenhæng mellem agentens sociale position i det sociale rum, agentens

habitus og agentens *praktikker* (Bourdieu 1995:15). Bourdieu argumenterer for, at agenten hele tiden praktisk agerer i forhold til sin *habitus* og sin placering i det sociale rum.

Min problemstilling er altså bygget op omkring det faktum, at både modebilledet og samfundsbilledet hele tiden ændrer sig. Agenterne konstruerer konstant nye spilleregler for livet i det nuværende samfund og disse strukturer, påvirker vores handlen, hvilket kommer til udtryk i moden. Det er denne påvirkning, som jeg med denne opgave vil analysere og dermed blottlægge.

1.2.1 Problemformulering

”Hvad er det for spilleregler der er konstrueret i vores nuværende samfund og hvordan er sammenhængen mellem disse spilleregler og de udtryk der fremkommer i modebilledet?”

I afsnit 2.2, Analysestrategi, vil jeg redegøre for, hvordan jeg opbygger mig opgave, så jeg kan besvare min problemformulering. Forklaringen af problemformuleringen fremkommer desuden af dette afsnit.

2 DESIGN OG ANALYSESTRATEGI

I dette kapitel vil jeg gennemgå opgavens design og analysestrategi og det videnskabelige perspektiv, der ligger til grund herfor. Jeg vil beskrive, hvordan jeg vil operationalisere min problemformulering gennem opstilling af nogle underspørgsmål. Det er i dette afsnit, mine ræsonnementer vedrørende opgavens problemformulering, opbygning samt tekniske gennemførelse opgøres for at vise den strategiske sammenhæng, der er herimellem. Kapitlet skal således anskueliggøre helheden og derved give den røde tråd i forklaringen af opgavens problemstilling. Af samme grund vil der uundgåeligt indgå nogle elementer, som senere i opgaven vil blive uddybet. Dette skal ikke ses som gentagelser, da dette kapital netop skal ses som en forklaring af opgavens røde tråd.

2.1 Videnskabsteori

Jeg vil i dette afsnit beskrive mit videnskabsteoretiske ståsted. Dette skyldes, at der implicit i den strategi, hvormed jeg operationaliserer og besvarer problemstillingen, ligger en række valg, der kan begrundes videnskabsteoretisk.

2.1.1 Phronesisk videnskab

Denne opgave fjerner sig i nogen grad fra det, man kan kalde epistemisk videnskab, hvor udgangspunktet er, at studiet af menneske og samfund skal bidrage med forklarende og forudsigende teorier til videnskabelig udvikling (Flyvbjerg 1991:69f.). En sådan positivistisk videnskabsudvikling mener jeg ikke er brugbar i denne undersøgelse, hvorfor det heller ikke er målet. Dette forklares ved at inddrage Aristoteles' skelnen mellem *episteme*, *techne* og *phronesis*.

Hvor *episteme* drejer sig om produktion af universel viden, der er ens i tid og rum, ved hjælp af en generel analytisk rationalitet, er *phronesis* derimod kendetegnet ved at være den intellektuelle aktivitet, som er relevant i forhold til praksis – eller med Aristoteles' termer *techne* (Flyvbjerg 1991:71ff.). Den phronesiske videnskab fokuserer på det, der er variabelt, og som ikke kan koges ned til universelle regler og love, men som derimod ligger vægt på vekselvirkningen mellem det generelle og det konkrete.

Denne form for videnskab kan bidrage til den "reflekterende analyse og diskussion af værdier og interesser, som er forudsætningen for en oplyst kulturel, økonomisk, politisk og social udvikling i

ethvert samfund", hvilket episteme altså ikke kan (Flyvbjerg 1991:77). Dette er vigtigt, da der " mere end nogensinde er ... brug for værdirationalitet til supplerings og balancerings af middelrationalitet. Og det er præcis i den forbindelse at socialvidenskaberne som phronesis kan give deres væsentligste bidrag" (Flyvbjerg 1991:78). På baggrund af dette argument, vil jeg præsentere mit videnskabsteoretiske ståsted.

2.1.2 Den konstruktivistiske strukturalisme

Den videnskabsteoretiske retning jeg retter mod, den virkelighed jeg undersøger, kan overordnet betegnes som "socialkonstruktivisme". Jeg tager dog i dette afsnit en diskussion af begrebet, da de distinktioner, der afgrænser den socialkonstruktivistiske retning, er temmelig upræcist definerede (Collin 1998:41) og fremstår med mange positioneringer (Wenneberg 2000). I det efterfølgende vil jeg beskæftige mig med en radikal konstruktivistisk position.

Jeg skelner i min opfattelse af virkeligheden imellem to forskellige virkelighedsområder, henholdsvis den fysiske virkelighed (naturen) og den sociale virkelighed (det menneskelige samfund). I denne opgave, er det udelukkende det sociale virkelighedsområde der er relevant, hvorfor den konstruktivistiske opfattelse kun diskuteres i forhold til dette virkelighedsområde. For at kunne gøre dette, må man tage fat i *den ontologiske tese*, der hævder, at virkeligheden er afhængig af den menneskelige kategorisering. Kendsgerninger opstår først, når mennesker kollektivt fastslår dem, opnår konsensus om dem eller indfører begreber, hvorigennem kendsgerningerne kan udtrykkes (Collin 1998:41). Med denne tese ønsker de radikale socialkonstruktivister at gøre op med realismen, da de ikke mener, at virkeligheden eksisterer uafhængigt af - og forud for menneskers bestræbelser på at erkende og beskrive den (Collin 1998:50).

Indenfor det sociale virkelighedsområde, vil jeg argumentere for, at det sociale består af menneskelige handlinger og det, de menneskelige handlinger frembringer eller betjener sig af som redskaber. Derudover eksisterer der objektive strukturer, som er uafhængige af agenternes bevidsthed og ønsker og er i stand til at lede eller tvinge agenternes praktikker eller repræsentationer, dvs. agenternes handlinger. De redskaber, der omtales, er fx biler, bøger, computere etc., der er noget faktisk og uafhængig af diskurser og handlinger. Derfor er det ikke den radikale ontologiske tese, der her omtales men en langt mere moderat form for konstruktivisme, en konstruktivisme der

påvirkes af strukturerne. Mit videnskabsteoretiske udgangspunkt kan derved siges at være det samme som Pierre Bourdieus, nemlig en *konstruktivistisk strukturalisme*¹ (Bourdieu 1994:52).

2.1.3 Videnskabelige forklaringer og teoriafhængighed

De videnskabelige forklaringer består af to hovedkomponenter, kaldet eksplanans og eksplanandum. Eksplanans er "det, hvormed man forklarer", altså præmisserne i forklaringen og eksplanandum er "det, der skal forklares", altså det problem forskeren ønsker at sige noget om (Gilje 2000:106). Eksplanans indeholder som minimum én universal lov, som knytter hændelser sammen på tværs af tid og sted. Desuden vil eksplanans indeholde mindst én initialbetingelse, der beskriver den konkrete hændelse, man søger en forklaring af (Knudsen 1994:87). Initialbetingelser kan bestå af to elementer; henholdsvis rammebetingelser og udløsende årsager. Rammebetingelser er situationsforudsætninger, der siger noget om den situation, som universalloven er forudsat at virke under. Udløsende årsager kendetegnes ved de forudgående hændelser, der har indflydelse på, og derved udløser, den forudsagte hændelse – altså undersøgelsens eksplanandum. Den udløsende årsag udgøres ofte af noget, man kan påvirke, og kan bestå af flere hændelser, som må optræde sammen for at virkningen fremkommer (Gilje 2000:108f).

Det karakteristiske ved en videnskabelig forklaring er altså, at konkrete fænomener udledes på baggrund af teori sammen med beskrivende data. Teoriers funktion i forklarende undersøgelser er af en særlig karakter, idet de afgør, hvordan data udvælges og fortolkes. Teorier inddrages allerede i problemformuleringsfasen for, at man kan opnå en præcis angivelse af problemet. Derfor får teorier allerede her indflydelse på undersøgelsens iagttagelser. Der er altså tale om teoriafhængighed (Gamdrup 1994:38). Derfor må der stilles spørgsmålstegn ved, om observationer er sikker basis for den sociale virkelighed, hvad enten de testes direkte eller indirekte eller via verifikation eller falsifikation, fordi "*det vi ser afhænger af hvilke erfaringer, viden og forventninger, vi er i besiddelse af*" (Knudsen 1994:96). Udformningen af nye udsagn er således erfaringsbaserede, hvilket vil sige at de beskrivende data altid vil være tolket i lyset af en eller anden teori. Dette betyder, at forklaringer kan være ligeså fejlbarlige, som de teorier, de tolkes i lyset af. Pointen er dog ikke, at beskrivende data skal udelukkes fra videnskabeligt arbejde. De spiller en vigtig rolle indenfor videnskaben, men forskeren må diskutere usikkerhederne i dataene. Ligeledes bør man som forsker kvalificere de

¹ Kan også betegnes som strukturalistisk konstruktivisme, men ovennævnte betegnelse er valgt for at påpege, at det er agenterne der, påvirket af strukturerne, handler og dermed konstruerer.

teorier, der udgør fundamentet for videnskaben, ved at gøre rede for, hvad de kan (Knudsen 1994:96ff). Dette sker i afsnit 2.2.2 og 2.2.4.

2.2 Analysestrategi

Den analysestrategi jeg har valgt for at besvare min problemformulering, indeholder både deduktion og abduktion (Olsen & Pedersen 1997:150). Formålet med opgaven er at identificere, hvorledes de samfundsskabte spilleregler indvirker på agenternes handlen og påvise sammenhængen mellem disse spilleregler og det nuværende modebillede.

I besvarelsen af den første del af problemformuleringen, udgår jeg fra en teoretisk forståelse af agenternes praktiske handlen og hvorledes de samfundsskabte spilleregler indvirker på denne handlen. Derfor vil denne del af opgaven være deduktiv. Derimod kan besvarelsen af problemformuleringens anden del karakteriseres som en abduktiv metode (Kirkeby 1988:147). Det sker ved at jeg foretager et kvalitativt spring fra dataene (de beskrivende data af modebilledet) til det bestemmende princip, der kan forklare dataenes struktur (spillereglerne) og på denne baggrund fremkomme med ny viden og besvare den anden del af min problemformulering.

Det overordnede forklaringsforløb i min opgave vil konkret blive operationaliseret gennem de underspørgsmål, som jeg præsenterer, forklarer og begrundes i det følgende afsnit.

2.2.1 Teknisk gennemførelse

I dette afsnit vil jeg redegøre for, hvordan min problemformulering søges besvaret ved at gennemgå opgavens tekniske opbygning. Denne opbygning er nedbrudt til en række underspørgsmål. Underspørgsmålene forholder sig til henholdsvis de to teori afsnit og til empiri afsnittet. Herved redegør jeg også for disse tre kapitlers relation til besvarelsen af problemformuleringen og derved til den samlede opgave. Arbejdsspørgsmålene har til formål at splitte kapitlerne op i mindre og mere håndterlige dele, og skal derfor også ses som en forklaring på opgavens røde tråd. Spørgsmålet der relaterer sig til analysen er lig med problemformuleringen.

Underspørgsmål 1: Hvordan handler agenterne praktisk?

Idet jeg beskæftiger mig med agenternes praktiske handlen starter jeg min opgave med at redegøre for denne. Herved opbygger jeg en forklaringsramme for mit problem og præsenterer samtidig det teoretiske udgangspunkt som jeg arbejder ud fra. Her anvender jeg mig af Pierre Bourdieus teoretiske forklaring af praktikfilosofien.

Hensigten med dette kapitel er derved at opnå en forståelse af agenternes praktiske handlen. Kapitlet skal ses som mit teoretiske redskab for den senere analyse. Derfor vil jeg i dette kapitel ligeledes præsentere end række af Bourdieus teoretiske begreber, som er anvendelige for min analyse.

Underspørgsmål 2: Hvordan "ser" det nuværende samfund ud?

I kraft af, at jeg ser en række samfundsmæssige spilleregler som er konstrueret i det nuværende samfund og som indvirker på agenternes praktiske handlen, finder jeg det relevant at give et bud på det nuværende samfunds "udseende". Udgangspunktet vil her være Ulrich Beck og Anthony Giddens teorier om det senmoderne samfund og individets plads i dette.

Underspørgsmål 3: Hvordan ser modebilledet for de unge ud i det nuværende samfund?

Jeg anvender det nuværende modebillede som case i denne opgave. Derfor vil jeg i dette afsnit beskrive det nuværende modebillede. Inden jeg gør dette, vil jeg dog starte med at beskrive min afgrænsede målgruppe, nemlig de 18-28 årige. Da jeg beskæftiger mig med agenternes forhold til moden, vil jeg i særlig grad beskrive denne del.

Analysen: Hvad er det for spilleregler der er konstrueret i vores nuværende samfund og hvordan er sammenhængen mellem disse spilleregler og de udtryk der fremkommer i modebilledet?

Med afsæt i det første teorikapitel (teoretisk forståelse af agenternes praktiske handlen), hvor jeg fik etableret et analytisk apparat, samt det andet teorikapitel (teoretisk forståelse af det nuværende samfund), hvor jeg fik etableret en forklaringsramme for problemet, er jeg rede til at gennemføre

analysen. Besvarelsen af de foregående underspørgsmål vil således gøre mig i stand til at gennemføre den endelige analyse og derigennem besvare de to dele af problemformuleringen.

Ved hjælp af mit analytiske apparat vil jeg herigennem påvise, hvad det er for samfundsmæssige spilleregler der indvirker på agenternes praktiske handlen og derved udgør en væsentlig ingrediens i forståelsen af denne handlen. Dernæst vil jeg afdække sammenhængen mellem disse, af agenterne konstruerede spilleregler, og de udtryk der fremkommer af modebilledet. Jeg vil med andre ord, fokusere på at afdække hvorledes de spilleregler, som påhviler agenterne i det nuværende samfund, kommer til udtryk i deres handlen, idet dette er genstand for analysen.

2.2.2 Teorivalg

I det ovenstående har jeg præsenteret de underspørgsmål, der skal operationalisere min problemformulering. I det efterfølgende vil jeg præsentere med hvilken teori, jeg undersøger disse. Dette afsnit skal ses som min refleksion og kvalifikation af de teorier, der udgør fundamentet for min videnskabelige opgave, jf. afsnit 2.1.3.

Min undersøgelse tager udgangspunkt i en problemstilling der bunder i, at agenterne har konstrueret nye spilleregler for livet i det nuværende samfund og at disse strukturerer, påvirker agenternes praktiske handlen. Derfor starter jeg med at opbygge en teoretisk forklaringsramme, som gør det muligt at beskrive agenternes praktiske handlen.

Til dette anvender jeg Bourdieu. Grunden til at jeg anvender Bourdieu er, at han teoretisk giver en forklaring på agenternes praktiske handlen, som er i overensstemmelse med mit videnskabsteoretiske udgangspunkt. Bourdieu fremstår desuden som en velanset teoretiker, der anvendes i mange sociologiske undersøgelser.

Til at svare på den første del af min problemformulering har jeg brug for at give en beskrivelse af vores nuværende samfund. Til dette har jeg valgt Ulrich Beck samt Anthony Giddens. De er valgt af flere grunde, men de er først og fremmest valgt på baggrund af den indsigt jeg har fået af det nuværende modebillede. Derudover er det vel nok disse to teoretikere der har beskæftiget sig mest, med det jeg vil betegne som et af opgavens omdrejningspunkter, nemlig individualiseringen i det nuværende, senmoderne samfund.

2.2.3 Valg af analyseobjekt

Mit valg af mode som empirisk genstandsfelt og analyseobjekt, vil i dette afsnit blive begrundet. Inden jeg fandt ud af at moden skulle være genstandsfelt havde jeg arbejdet med flere forskellige perspektiver og problemstillinger. Fælles for disse var at jeg som udgangspunkt arbejdede med en problemstilling der indeholdt en analyse af vores nuværende samfund, jf. afsnit 2.1.1.

Efter at have beskæftiget mig med Pierre Bourdieus praktikfilosofi på et kursus i dette semester, blev jeg overbevist om at min problemstilling desuden skulle relatere sig til agenters praktiske handlen.

Det der har spillet ind på mit valg af analyseområde er forståelsen af, at moden i dag er for alle og at den bevidst eller ubevidst optager os, agenterne, i vores hverdag. Der er altså sket en ændring i forhold til tidligere. Moden bliver desuden flere og flere steder beskrevet som at være individuel og begrundet i agenternes opbygning af deres selvidentitet. Der var altså ret så stor sammenhæng mellem de sociologiske teoretikers analyser af det nuværende samfund og det generelle modebillede som det flere steder beskrives. Denne sammenhæng fandt jeg passende at undersøge.

Deraf udsprang den problemstilling og den problemformulering opgaven er udarbejdet for at svare på og derfor kan man karakterisere mit casevalg som værende strategisk (Flyvbjerg 1988:7).

2.2.4 Dataindsamling

Formålet med studiet af menneske og samfund er efter min opfattelse som nævnt ikke udvikling af ny "universel" teori, men at bidrage til samfundets praktiske rationalitet i overvejelser over, hvor man er, og hvor man er på vej hen (Flyvbjerg 1991:87). Derfor tager jeg også udgangspunkt i det partikulære, ved at arbejde med et konkret case. I arbejdet med en case gælder det om at beskrive og få en forståelse af den empiriske verden, sådan som den eksisterer for agenterne i den studerede situation (Flyvbjerg 1988:5). Med dette forstås, at jeg ikke forsøger at sætte agenterne ind i på forhånd bestemte strukturer, men udfra studiet af casen, blive opmærksom på strukturelle forhold, som agenterne ikke selv iagttager, eller iagttaget men bare indordner sig under.

I denne opgave har jeg af tidsmæssige årsager ikke selv indsamlet empiri, men anvendt brugbare beskrivelser og analyser af modeverdenen. For at kvalificere disse beskrivelser har jeg haft uformelle samtaler med en designer og en moderedaktør, som arbejder indenfor den danske modebranche. Mine kilder til beskrivelsen af modebilledet i det nuværende samfund har jeg valgt på baggrund af læsning af et speciale om modens historie (Malling 2001) samt efter samtale med en

forskningsbibliotekar fra Roskilde Universitetscenter. På baggrund af dette har jeg først og fremmest anvendt Mads Nørgaards nye modeleksikon samt sociologen Diane Crane's bog "Fashion and its social agendas". Jeg har særligt været opmærksom på at kontrollere hvilken teoretisk forklaringsramme der er lagt ned over de beskrivende data, jf. 2.1.3.

2.2.5 Afgræsning

I den analysestrategi, jeg anvender til at besvare min problemformulering, ligger der nogle valg og fravalg, som jeg i det efterfølgende vil eksplicite.

Jeg ønsker, som det fremgår af problemformuleringen, at afdække hvorledes de samfundsmæssige spilleregler kommer til udtryk i moden. Det er således moden der er genstandsfeltet for min besvarelse. Her har jeg afgrænset mig til at behandle moden i Danmark i slutningen af 2002.

I dette genstandsfelt er der en lang række forskellige agenter. Det være sig designere, tøjhandlere, modejournalister, investorer, forbrugere mm. Jeg beskæftiger mig med den del af agenterne, man kan betegne som forbrugere. Af forbrugerne har yderligere afgrænset mig fra at beskæftige mig med samtlige forbrugere i vores nuværende samfund, da forskellene agenterne imellem ville umuliggøre en konklusion. Jeg har derfor valgt at indsnævre gruppen af forbrugere til udelukkende at indeholde unge mellem 18-28. Denne afgrænsning er valgt, på baggrund af agenternes placering i deres livscyklus. Identitetsdannelsen tager for alvor fart når man flytter hjemmefra og videreopbyggelsen af ens livscyklus sker uafhængigt af forældrene. Det er også her man for alvor får sit eget økonomiske råderum og derved også selv er ansvarlig for sit tøjvalg. Den øvre afgrænsning skyldes, at agenten generelt set må siges at være kommet så langt i sin identitetsdannelse, at vi er kommet forbi det stadie hvor identiteten for alvor produceres; med andre ord, farten er aftaget.

Når jeg analyserer disse agenter, kigger jeg på, hvad der konstituerer deres praktiske handlen og hvordan dette udtrykkes gennem moden. I denne sammenhæng beskæftiger jeg mig ikke i udpræget grad af mediepåvirkningen. Men perifert er den med i min argumentationskæde.

Derudover er der en række økonomiske facetter der spiller ind agenternes brug af moden, herunder de kapitalkræfter som forefindes indenfor modebranchen. Dette aspekt afgrænser jeg mig ligeledes fra, da min problemstilling udelukkende omhandler agenternes praktiske handlen og hvordan det nuværende samfunds spilleregler indvirker på denne handlen. Derudover har jeg valgt at afgrænse

mig fra diskussionen om køn, da jeg antager at det er de samme, overordnede samfundsmæssige spilleregler der indvirker på agenternes praktiske handlen.

3 TEORETISK FORSTÅELSE AF AGENTERNES HANDLEN

Jeg har i afsnit 2.2 beskrevet min analysestrategi. I dette kapitel vil jeg koncentrere mig om agenternes praktiske handlen. Kapitlet fungerer dels som min teoretiske ramme som jeg skal bruge i den senere analyse, men det er også her jeg præsenterer end række af Bourdieus teoretiske begreber, som er anvendelige for min analyse. Konkret starter jeg kapitlet med at redegøre for Pierre Bourdieus praktikfilosofi.

3.1 Bourdieus praktikfilosofi

Pierre Bourdieus formål med praktiskfilosofien er, at analysere sig frem til en realistisk beskrivelse af agenternes handlen. Bourdieu beskriver i sin teori grundvilkårene for denne handlen, eller praktik som han også kalder det. Det er denne teoretiske beskrivelse jeg vil tage som udgangspunkt i denne opgave.

Når Bourdieu karakteriserer sit eget videnskabsteoretiske ståsted, indtager han en position der bider over både konstruktivisme og strukturalisme. Etiketten han anvender, er *konstruktivistisk strukturalisme* (Bourdieu 1994:52). Med strukturalisme forstår Bourdieu, at der i den sociale verden eksisterer objektive strukturer, som er uafhængige af agenternes bevidsthed og ønsker og er i stand til at lede eller tvinge agenternes praktikker eller repræsentationer, dvs. agenternes handlinger. For det er agenterne der handler – og derfor er hans forståelse af konstruktivisme også den, at der finder en social genese sted. Denne genese er todelt. Dels en genese af de opfattelses-, tænke- og handlemønstre, som konstituerer *habitus* og dels en genese af de *sociale strukturer* og i særdeleshed af *felter* og *grupper*, det som flere andre teoretikere kalder sociale klasser.

Herved overskrider Bourdieu det dialektiske forhold mellem subjektivisme og objektivisme – for i stedet at konstruere en dualisme, der indeholder begge aspekter. Det er en analyse af ”*relative positioner og objektive relationer mellem disse positioner*” (Bourdieu 1994:55). Med det relationistiske mener Bourdieu, at hver enkel ytring, agent, position eller institution ikke skal ses som en forekomst i verden, der hviler i sig selv som en tilfældig eller skabt bevidst vilje, men i stedet skal betragtes som en bestemt *forskelsrelation* til alle de andre reelt mulige virkeliggørelser, og aktuelt virkeliggjorte forekomster indenfor samme felt (Callewaert 1998:343).

3.1.1 Begrebssammenhæng i Bourdieus praktikfilosofi

Begreberne i Bourdieus sociologiske arbejde er vævet sammen i ét sammenhængende teoretisk kompleks, hvor de enkelte begreber ikke kan defineres uafhængigt af de andre. Derfor vil jeg i det følgende give en redegørelse for de mest centrale begreber og deres indbyrdes sammenhæng og derigennem redegøre for Bourdieus praktikfilosofi.

Bourdieu tager udgangspunkt i begrebet *det sociale rum*. Dette begreb erstatter vores umiddelbare opfattelse af et samfund og skal ses som et flerdimensionalt rum, som defineres af *positioner*, der er relateret til hinanden og afstanden imellem dem. Det sociale rum er konstrueret således, at agenterne, grupperne eller institutionerne, som finder sig selv situeret i det, har flere egenskaber til fælles, desto tættere de er på hinanden i dette rum; og færre fælles egenskaber desto fjernere, de er fra hinanden (Bourdieu 1994:56). I det sociale rum findes der særskilte rum, eller *felter*, som Bourdieu betegner dem. Et felt er en opsætning af positioner, relationer og aktiviteter i det sociale rum, der har uddifferentieret sig og følger en egen sagslogik, som fx det religiøse felt eller det juridiske felt. Disse to felter er ikke reducerbare i forhold til hinanden hvis vi fx forholder os til spørgsmålet om abort. Der følger man en egen logik, indenfor de respektive felter. Sagslogikken er altså internaliseret i agenterne indenfor de enkelte felter og Bourdieu anvender begrebet *objektive relationer* til at forklare disse internaliserede sagslogikker indenfor de enkelte felter. De objektive relationer eksisterer uafhængigt af agentens bevidsthed eller vilje og defineres som relationer mellem forskellige positioner. Positionerne eksisterer objektivt igennem de bindinger de påtvinger de aktører og institutioner, der udfylder positionerne og kan derfor karakteriseres som *sociale kræfter* (Bourdieu & Wacquant 1996:84). Disse kræfter er aktive i konkurrencen om tilegnelsen af sjældne goder, som det sociale univers er locus for.

Agenters og institutioners positioner i det sociale rum afhænger af deres relative mængde af *kapital*. Kapital kan antage flere forskellige former. Bourdieu anvender fire slags kapital i hans teori. De tre grundformer er social kapital, økonomisk kapital i dens forskellige former samt informations kapital². Derudover er der en fjerde, symbolsk kapital, som er en form, der antages af forskellige slags kapital, hvis de opfattes og anerkendes som legitime (Bourdieu 1994:57). Når en kapitalform tillægges en symbolsk værdi, optræder den altså som en særlig kapitalform. Eksempelvis kan en smart bil (økonomisk kapital) fremstå som et statussymbol (symbolsk kapital). Det, der skaber denne

² Informations kapital har Bourdieu selv anvendt i hans sidste tekster i stedet for det oprindelige kulturel kapital. Dette fordi, det medvirkede til at give en større forståelse af rækkevidden af denne kapitalform (Prieur 2001:515).

symbolske kapital, er netop, at agenternes opfattelser tillægger kapitalen noget mere.

Eksempler på økonomisk kapital er penge og materielle goder. Informationskapitalen findes i tre forskellige former: I inkorporeret, i objektiviseret og institutionaliseret form (Bourdieu & Wacquant 1996:105). Den sidste af de tre grundformer er som tidligere nævnt social kapital.

"Social kapital er summen af eksisterende eller potentielle ressourcer, den enkelte eller gruppe har rådighed over i kraft af et netværk af stabile relationer og mere eller mindre officielt anerkendte "forbindelser", hvilket vil sige summen af den kapital og magt, der kan mobiliseres i kraft af et sådant netværk" (Bourdieu & Wacquant 1996:105).

Kapital kan fremtræde i meget forskellige former, når man undersøger strukturer og dynamikker i forskellige samfund. Således vil der være stor forskel på, den kapital man finder frem til, alt efter hvilket samfund man undersøger (Bourdieu & Wacquant 1996:105). Gennem sin kapital har agenten mulighed for at opnå indflydelse på feltet og derved opnå magt (Bourdieu & Wacquant 1996:86f.).

Ifølge Bourdieu spiller vores placering i det sociale rum en vigtig rolle i vores praktikker. Vi handler ikke målrationelt, som Weber beskriver det. I stedet ser Bourdieu en sammenhæng mellem agentens sociale position i det sociale rum, agentens *habitus* og agentens *praktikker* (Bourdieu 1995:15).

Habitus kan bedst forklares med et eksempel. Habitus skal nemlig forstås som det faktum, at det sociale liv spilles som en jamsession i jazz: uden dirigent og partitur (Callewaert 1998:347). Begrebet dækker altså over det forhold, at agenten eller grupper af agenter, over tid udvikler virkelighedsnære kognitive orienteringer og handlingsstrategier, som ikke har deres udspring i overlagte valg. Det er et habitus der bestemmer forskellen mellem fx godt og dårligt, udsøgt og forfærdeligt osv. Det er et tavst erhvervet handlingsberedskab som konstrueres over tid (Bourdieu 1995:19). Med andre ord kan habitus oversættes til værdi- og normsystemer, kulturelle vaner eller holdningssystemer som den enkelte – og mange enkelte i fællesskab - orienterer sig efter. Habitus er de kropslige og kognitive strukturer, der ligger til grund for menneskers handlinger, de meninger de har, og de valg de træffer - deres praksis (Bourdieu & Wacquant 1996:106).

Dette handlingsberedskab kan sammenlignes med en lommelygte i mørket. Når agenten disponerer, altså handler, kaster vores lommelygte, habitus, det lys foran os, i hvilket vi ser den virkelighed, vi optræder i. Man disponerer altså ikke i blinde, man ved, hvad man gør, i hvilken sammenhæng man disponerer. Habitus er altså vores praktiske sans (Callewaert 1998:335).

3.1.2 Agenternes handlen

Vores handlingsberedskab er altså habitus. Bourdieu vil argumentere for, at agenten hele tiden praktisk agerer i forhold til sin habitus og sin placering i det sociale rum.

Habitusbegrebet gør op med både rational choice teorier og deterministiske systemorienterede teorier, ved at sammentænke de underliggende sociale og mentale strukturer, der virker styrende på agenternes handlen og strategiske rationelle overvejelser, der foregår på et mere bevidst plan (Bourdieu & Wacquant 1996:107-117). Habitusbegrebet forklarer det fænomen, at agenter kan handle fornuftigt uden at være stringent rationelle. De handler i overensstemmelse med feltets krav og normer, idet feltet på den ene side ”strukturerer habitus som et internaliseret produkt af feltets immanente nødvendigheder” (Bourdieu & Wacquant 1996:112), og habitus på den anden siden ”bidrager til at konstituere feltet som en verden, der giver mening, med værdier, det kan betale sig at efterstræbe” (Bourdieu & Wacquant 1996:112). Relationen mellem habitus og felt udmøntes altså på to måder. For at bruge en spil-analogi, så er habitus forståelsen af spillet og kendskabet til reglerne i spillet.

Bourdieu har, som tidligere nævnt, fokus på feltet og ikke agenten. Dette gælder også brugen af habitusbegrebet, på trods af at det umiddelbart kan opfattes som meget individ orienteret. Bourdieu taler om at habitus er ”socialiseret subjektivitet”, det individuelle, personlige og subjektive er ifølge Bourdieu socialt og kollektivt. Pointen er, at den menneskelige bevidsthed er socialt struktureret. Den opererer indenfor visse tanke- og videnskategorier, i særlige mentale matricer, som er resultatet af personens baggrund specielt hvad angår opdragelse og uddannelse (Bourdieu & Wacquant 1996:111).

I den genese, der er med til at konstruere agenternes habitus, spiller de sociale kræfter ind. For at kunne forklare denne konstruktion inddrager jeg et andet af Bourdieus centrale begreber, nemlig *symbolsk vold*. Dette begreb skal jeg senere anvende til at forklare sammenhængen mellem agenternes praktiske handlen og de spilleregler som agenterne i det nuværende samfund forholder sig til, eller er domineret af.

Symbolsk vold opstår i samspejlet mellem agenter og kan karakteriseres som et dominansforhold mellem agenter. Dette dominansforhold skabes på baggrund af en ureflekteret tilslutning fra den part som bliver domineret (Bourdieu & Wacquant 1996:151). Denne tilslutning udspringer af en miserkendelse hos agenten, der udsættes for den symbolske vold, fordi agenten ikke opfatter den symbolske vold som vold men blot accepterer tingenes tilstand, som de er. I forbindelse med dominans er det centralt at forstå at Bourdieu ikke benytter en modstilling mellem tvang og

frivillighed, da dominansen netop er kendetegnet ved en ureflekteret accept (Bourdieu 1999:52). Den ureflekterede accept sker igen på baggrund af, at agenten ser en del forhold som naturlige og derfor ikke sætter spørgsmålstegn ved dem. Dette skyldes at den dominerede agent har internaliseret de strukturer, som udgør deres verden omkring dem. Hvilket ses ved at de dominerede benytter de kategorier som er udtryk for de dominerendes synsvinkel (Bourdieu & Wacquant 1996:152; Bourdieu 1999:49). På denne måde er den undertrykte part med til at opretholde dominansforholdet. For at anvende spil-analogien, så indordner og accepterer agenterne de spilleregler som forefindes i feltet og forholder sig ureflekteret til de selv samme spilleregler.

Den symbolske vold skabes gennem kommunikationen mellem agenterne og Bourdieu mener således at *"enhver sproglig interaktion rummer muligheden for, at der kan udøves symbolsk vold"* (Bourdieu & Wacquant 1996:130). Denne mulighed forøges, hvis der er forskel på de positioner som agenterne er i besiddelse af i forhold til den relevante kapital i feltet. I nogle sociale sammenhænge som eksempelvis i familien, er der tilfælde, hvor muligheden for at udøve symbolske vold er fraværende. Men også det at acceptere ikke at udøve sin dominans, kan være en måde at vise sin overlegenhed på (Bourdieu & Wacquant 1996:130). Således rummer alle situationer med kommunikation mellem agenter muligheden for, at der udøves symbolsk vold. Bourdieu mener ikke, at alle agenter har lige mulighed for at udtrykke sig, og han mener derfor, at der ikke eksisterer et sprogligt fællesskab (Bourdieu & Wacquant 1996:130). Dette betyder, at sproget er en ressource som ikke er til rådighed for alle i samme mængde (Bourdieu & Wacquant 1996:131). Derfor har agenterne heller ikke samme mulighed for at udøve symbolsk vold over for andre agenter. Her spiller agenternes forskellige former for kapital ind. Som nævnt vil jeg senere i min opgave anvende netop dette begreb, for at komme frem til en forklaring af forholdet mellem agenternes handlen og spillereglernes indvirkning på denne. Og derfor kan man sige, at begrebet indgår i min videnskabelige lommelygte.

For ifølge Bourdieu handler hans tværgående samfundsvidenskab om, at fremstille en lommelygte, i hvis lys de aspekter af vort hverdagsliv bliver synlige, som agenten fortrænger og miskender netop for at kunne håndtere hverdagen på de etablerede præmisser. Præmisser som agenten altid allerede i praksis erkender, inden han ved det. Samfundsvidenskaben skal ikke erstatte den praktiske sans, men i stedet hjælpe med at belyse de blinde pletter som agenterne fortrænger og miskender. Disse blinde pletter er blandt andet strukturerne som ifølge Bourdieu, er i stand til at lede eller tvinge agenternes praktikker eller deres repræsentationer.

Bourdieu går selv så langt som at sige at agenterne uden tvivl har en aktiv forståelse af verden. Men han vil ikke medgive, at den sociale verden kan opfattes som indlysende eller begribelig. At agenten i

sin hverdag tager det sociale rum for givet og ikke tænker over strukturernes indvirkning på denne, sker ifølge Bourdieu fordi agenternes dispositioner, deres habitus, essentielt er produktet af en internalisering af strukturerne i den sociale verden. Agenterne har erfaringsmæssigt lært at leve med og efter de objektive strukturer som de er underlagt og derfor er de blevet ”optaget i kroppen” (Bourdieu 1994:60f.).

Bourdieu fremhæver også en fejl ved teoretiseringen af de sociale klasser, som man blandt andet finder hos Marx. Fejlen er, ifølge Bourdieu, at man behandler klasser på papir som reale klasser ved at konkludere fra betingelsers og påvirkningers objektive homogenitet og således fra dispositioner, som alle stammer fra identiteten af positionen i det sociale rum, til at de involverede mennesker eksisterer som en forenet gruppe, som en klasse. Her er Bourdieu uenig – han mener at grupper – sociale klasser – skal *skabes*. De er ikke givet i den ”sociale virkelighed” (Bourdieu 1994:58).

Måden hvorpå disse sociale klasser, eller felter og grupper med Bourdieu’s egne begreber, skabes på indeholder, ligesom de objektive strukturer, en udpræget grad af internalisering. Agenterne klassificerer sig selv i det rum med tilgængelige varer og tjenesteydelser, som fx tøj og sportsgrene, ved at vælge ting, som optager en plads i dette rum overensstemmende med positionen, de felter og grupper, de optager i det sociale rum. Derudover gør habitus den socialiserede agent i stand til at se relationen mellem praktikker og positioner i det sociale rum. På denne måde har vi, via habitus, en verden af sund fornuft, en social verden, som på ydersiden synes at være indlysende (Bourdieu 1994:58).

I og med at denne klassificering finder sted og i og med at vi er deltagere i konstruerede felter og grupper, må man konkludere at Bourdieu ikke vil godtage en opløsning af de subkulturelle klasseidentiteter og –bindinger. Bourdieu ville hævde, at reproduktionen af felter og grupper fortløbende finder sted og at reproduktion er den mest sandsynlige vej til forandring:

”Samfundet holdes sammen ikke kun af kontrollen med magt og ressourcer, men også af det kit, vi alle bidrager med, ved at vi spiller med på spillet, som om det var naturen selv” (Calleweart 1998:342).

Det kit agenterne bidrager med kan være svært at definere. Det er forskelligt, både over tid og over rum. Følgende citat siger en del om den teoretiske forklaringsramme jeg har fået opbygget:

”Bourdieu’s rational utopianism is not a pious nod towards reflexivity. On the contrary, it represents a realistic assessment of the potential for transformation given a better grasp of the many obstacles to reason” (Fowler 2001:325).

Det nuværende samfunds kit er altså strukturelle kræfter, som agenterne selv har konstrueret. Skal der ændres på det sociale rum, skal blandt andet dette kit belyses af den videnskabelige lommelygte.

Derfor vil jeg i det næste afsnit beskrive det nuværende samfund med udgangspunkt i Beck og Giddens teorier om det senmoderne samfund. Her ser jeg, tidligere nævnt, nogle facetter der spiller ind på agenternes handlen.

4 VORES NUVÆRENDE SAMFUND

Inden jeg giver mig i kast med at præsentere Ulrich Beck og Anthony Giddens teoretiske beskrivelser af vores nuværende samfund, vil jeg kort redegøre for min opbygning af kapitlet. Jeg starter med at beskrive den forandringsproces som Beck beskriver i det nuværende, senmoderne samfund. En proces som Beck kalder reflektiv modernisering. Mit fokus er i særlig grad på den individualiseringsproces, som Beck har iagttaget og beskrevet. Jeg udbygger Becks beskrivelser med Giddens beskrivelser af den ændrede identitetsdannelse, der er fremkommet i det senmoderne samfund.

4.1 Refleksiv modernisering

Ifølge Beck er den samfundsmæssige forandring, vi i dag er vidne til, ikke et brud med moderniteten, men foregår derimod indenfor kontinuiteten af det moderne. Dermed befinder vi os ikke i en "postmodernitet", men snarere i en ny fase af moderniseringsprocessen (Rasborg 1997:9). Becks teori er funderet i en antagelse om, at moderniteten ikke udelukkende er identisk med industrisamfundet. Således antager Beck, at industrisamfundet kun betegner en bestemt fase i moderniseringsprocessen, hvilket han betegner den *simple* modernisering og at risikosamfundet er en ny fase i moderniseringsprocessen, som er den *refleksive* modernisering. Den simple modernisering er en modernisering af *traditionen*, hvorimod reflektiv modernisering er en modernisering af industrisamfundet, dvs. en modernisering af moderniseringen. For at forstå Becks mening med den refleksive modernisering, er det vigtigt at forklare begrebet *refleksiv*. Med reflektiv mener han ikke "at reflektere", men derimod at aktørerne "konfronterer sig selv" med de mange valg som fremkommer i det nuværende samfund. Det er dette der gør, at moderniteten bliver reflektiv. Aktørerne begynder at forholde sig til sig selv og sine egne resultater – ikke mindst i form af risici. Vi bliver opmærksomme på fejlkilder i eksperternes udtalelser, den "usynlige" nedbrydning af naturen og de uberegnelige konsekvenser af vores miljømæssige levemåde (Stevenson 2001:305). I denne refleksive modernitet restruktureres kunst og videnskab, teknologi og økologi, økonomi og politik osv. og kombineres på nye komplekse måder (Rasborg 1997:17).

Beck har altså en meget stærk tro til individet. Denne tro er væsentlig i forhold til denne opgave. Det samme er Becks tese om *individualiseringen*. En individualisering der vokser frem som følge af forandringen i samfundet fra et industrisamfund til det samfund vi nu lever i.

4.2 Individualiseringen

Ifølge Beck sker der i det nuværende samfund, som følge af den samfundsmæssige forandringsproces, en individualiseringsproces, som gradvis frisætter menneskene fra det industrielle samfunds socialformer, fællesskaber og traditioner. Derudover er individualiseringen præget af en genskabelse af samfundsformerne, hvor individet selv må producere, iscenesætte og koble deres egne biografier sammen (Beck 2000:13; Stevenson 2001:308).

Hvor de klassiske sociologer beskrev en stigende individualisering fra det traditionelle samfund til industrisamfundet, mener Beck, at individualiserings-processen er trådt ind i en ny fase, der nu beskriver frisættelsen fra industrisamfundet og de makrostrukturelle (kollektive) sammenhænge, som Marx beskrev (Beck 1997:7). Den frie markedsagent var omgivet af en række kollektive fællesskaber, som fx sociale klasser, organisationer, familien etc. Her kunne man ty til et fællesskab, hvis der var problemer. I industrisamfundet var mennesket socialt beskyttet, men som følge af frisættelsen fra de makrostrukturelle sammenhænge forsvinder denne sikkerhed. Individet deltager ikke længere i en fælles forståelse af den sociale beskyttelse – men hytter i stedet sit eget skind.

Forklaringen kommer til udtryk i Becks tese om, at mønstret i den sociale ulighed i vid ustrækning har været konstant i efterkrigstidens Tyskland, men at der er sket en radikal forandring af befolkningens livsbetingelser. Således er den strukturelle og samfundsmæssige udvikling i Tyskland kendetegnet ved en "elevatoreffekt", hvilket betyder, at klassesamfundet *i sin helhed* transporteres en etage op. Dermed sker der en *kollektiv* forøgelse af indkomster, uddannelse, mobilitet m.m. Dette resulterer i en opløsning af de subkulturelle klasseidentiteter og -bindinger. Samtidig sker der en individualisering og differentiering af livsforhold, som underminerer de sociale klassers hierarkiske model og sætter spørgsmålstegn ved dens gyldighed (Beck 1997:127).

Beck understreger, at frisættelse fra de makrostrukturelle sammenhænge ikke fører til, at individerne bliver mere frie, men derimod oplever en institutionel afhængighed af arbejdsmarkedet, uddannelse, sygesikring osv. Denne institutionalisering gør, at det er politikerne, der skal afsikre os mod alle slags farer, men det nye er, at individet er nøgent overfor disse farer, da det ikke længere indgår i kollektive fællesskaber.

Men Beck ser også en *genskabelse* i forbindelse med individualiseringen. Og det er i genskabelsen, der kommer af den reflektive modernisering, individet spiller en meget central rolle. Den reflektive modernisering, ser Beck som den *regenererende dynamik*. Det er denne dynamik, man kan kalde det

nuværende samfunds spilleregler. Det forventes af individerne, at de følger disse spilleregler – at de påtager sig det ansvar, som den regenererende dynamik ligger over på individets skuldre.

Beck mener, at individerne har konfronteret sig selv med det samfund de lever med, og derved kan individerne igen tænke på *fremskridt*, som det også skete i forbindelse med fremvæksten af Industrisamfundet. Men der er en tydelig forskel på dengang og nu. I Industrisamfundet var fremskridtet båret frem af individets plads i kollektive fællesskaber. I det nuværende samfund er individet sat fri – det har ikke de samme sikre, kollektive fællesskaber at knytte sig til. Individet må klare sig selv. For selvom individerne forsøger at binde sig i nye fællesskaber, er dette ikke et sikkert grundlag for dem. De nye fællesskaber er mange – og de kan være skrøbelige. De bringer ikke altid individerne tættere på hinanden, men kan i større grad ses som midlertidige fællesskaber der adskiller individer fra hinanden og derved skaber endnu flere spørgsmål som individet må forholde sig til. Et eksempel herpå er ægteskabet. Kvinderne kan ikke regne med at bliver forsørget af deres mand i resten af deres liv. De må selv få sig en uddannelse; de må selv skabe sig en indkomst – for ellers står de uden noget sikkerhedsnet hvis en skilsmisse skulle forekomme. Derved må alle individer, mænd som kvinder, operere og agere som individuelle agenter og designer af deres egen biografi (Beck 2000:15).

I velfærdsstaten er sociale rettigheder lig med individuelle rettigheder – og dette tydeliggør ifølge Beck endnu engang at individet må klare sig selv – de er selv herrer over deres eget liv. Individet har intet andet valg end at følge de spilleregler som forventes af dem.

Et andet element i Becks teori er hans forklaring af de nye politiske former. Jeg vil ikke beskrive denne del af Becks teori særligt indgående, men blot have den med for yderligere at pointere Becks tro på individet som det handlende subjekt. Og modsat hans noget pessimistiske beskrivelse af den anden fase af individualiseringen, som individet ikke kan se sig fri for, er fremvæksten af subpolitikken en mere positiv beskrivelse af det handlende subjekt, det individuelle, reflektive subjekt. Det er da også her i subpolitikken, vi finder den regenererende dynamik.

I korte træk handler subpolitikken om, at individualiseringen ikke forbliver privat – den bliver politisk. Og politisk på en ny måde. Ifølge Beck sker der med fremvæksten af subpolitikken det, at det individuelle subjekt returnerer til samfundets institutioner. Ikke via partipolitik – men via andre kanaler. En fornyelse af det politiske kalder Beck det (Beck 2000:17). Det sker fordi de politiske institutioners fundament og programmer er uvirkelige for individerne, der i stedet tager sagen i egen hånd og i stedet spiller en aktiv rolle på andre niveauer indenfor det udvidede politiske spillerum.

Subjektet tager stilling til enkeltspørgsmål – miljø-, uddannelses-, bolig- og skattespørgsmål kan ikke besvares ved at vælge et politisk parti. I stedet tager subjektet stilling til de enkelte spørgsmål og deltager i det politiske liv ved at deltage i demonstrationer, være medlem af forskellige organisationer mm. Dette gør individet til et handlende subjekt, hvilket følgende citat beskriver:

”The individualized individuals, the tinkerers with themselves and their world, are no longer the “role players” of simple classical industrial society, as assumed by functionalism. Individuals are constructed through a complex discursive interplay which is much more open-ended than the functionalist role model would assume” (Beck 2000:16).

Beck har altså en meget stor tiltro til individet. Beck mener at individet konfronterer sig selv med samfundsudviklingen, hvilket gør at han udvider individets muligheder for selvstændig handle i meget stor grad. Men Beck ligger ikke skjul på, at han bevidst sætter tingene på spidsen, for derved at forstørre de givne samfundsmæssige udviklingstendenser op og ekstrapolere dem ind i fremtiden og derved *konstruere* en mulig fremtid (Rasborg 1997:16). Med andre ord – reduktionen af det sociale rum er bevidst, fordi han vil opnå en effekt med sin teori om samfundsudviklingen. Denne *teorieffekt* gør, at Becks teori i hverdagen i højere grad har en chance for at blive en succes. Det er også denne teorieffekt som afspejler sig i samfundet. Vores nuværende samfunds spilleregler er konstrueret på baggrund af en meget stor tiltro til individet og her har Becks teorier spillet en afgørende rolle. Beskrivelsen af individualiseringen giver et billede af et selvstændigt individ, der tager ansvar for sin egen hverdag. Og denne tiltro til individet er blevet en spilleregul som individerne skal leve op til.

Disse spilleregler bliver endnu mere klare, når vi taler om identitetsdannelsen i det nuværende samfund. I det næste afsnit vil jeg beskrive Giddens teori om netop identitetsdannelsen.

4.3 Selvidentitetsdannelse

Ligesom Beck ser Giddens et meget stærkt individ. Giddens mener, at det er de strukturelle forudsætninger bag adskillelsen af tid og rum, de sociale institutioners udlejring og refleksiviteten, der har muliggjort det relativt store reservoir af handlinger, som det senmoderne individ i princippet står overfor at skulle mestre (Ulrich 2001:479).

Giddens ligger sig derved op ad Becks beskrivelse af det nuværende samfund. Det er de strukturelle ændringer, der har medført at individet står med flere valg – valg som individet selv skal mestre. De flere valg kan siges at have en stor betydning i vores nuværende, pluralistiske samfund. Vi lever i et

samfund hvor vi i langt højere grad er udsat for kulturpåvirkninger og informationer om fx andre levemåder, hvorved vores bundethed til traditionen bliver mindre selvfølge (Husen 1994:36).

Denne ændring har også indflydelse på identitetsdannelsen. Traditionernes manglende betydning og det senmoderne samfunds dynamiske karakter sætter nemlig identitetsdannelsen under radikalt nye former. Vi kan ikke længere støtte os til traditionens forskrifter, når vi danner vores identitet. Tiden, hvor skomageren skulle blive ved sin læst, og hvor landmandens søn uden yderligere overvejelser fulgte i sin faders fodspor, er en svunden tid. Ifølge Giddens er vi alle tvunget ud i processer, hvor identitet er noget, der tilegnes og ikke noget der gives (Giddens 1996). Det er stadig muligt at følge traditionerne, landmandens søn kan stadig blive landmand, men gør han det, følger han traditionerne, må det være ud fra en reflektiv legitimering. Traditionerne har altså ifølge Giddens mistet deres traditionelle betydning (Giddens 1994:105). Refleksiviteten er blevet et uomgængeligt element ved identitetsdannelsen. Eller selvidentitetsdannelsen, som Giddens betegner den. Denne selvidentitetsdannelse forløber som en kontinuerlig tilegnelsesproces, hvor det er fremtiden og ikke fortiden, der udgør den centrale markør. Denne proces kan betragtes som et projekt, som det enkelte individ selv må håndtere og hvis omdrejningspunkt er kampen for at holde en stabil selvfortælling kørende (Ulrich 2001:479).

Dermed ikke sagt, at alle har et frit spillerum til at realisere netop den identitet, de lyster. Pointen er derimod, at vi alle er klar over, at alt i princippet kunne være anderledes. Med andre ord – individerne i det nuværende samfund har alle accepteret og indordnet sig under et sæt spilleregler, hvor individerne selv har ansvaret for at opbygge sin egen identitet. Identitet er ikke noget der bliver foræret – det er noget der skabes.

Det er ikke kun identitetsdannelsens ydre markører, der er genstand for refleksive processer. Det er ikke kun huset, familien og karrieren, der er genstand for denne refleksive selvfortælling. Også psyken og kroppen er mulig at forme og bearbejde, via diæter og plastiske indgreb (Ulrich 2001:479). I skabelsen af denne selvfortælling spiller beklædning også en stor rolle. Det vender jeg tilbage til i det næste kapitel, hvor jeg redegør for modebilledet i vores nuværende samfund.

5 EMPIRI

Som jeg tidligere har redegjort for, er min motivation for at anvende moden som empirisk felt den, at det nuværende modebillede kan hjælpe en til en større forståelse af det samfund vi i dag er en del af. Denne forståelse vil komme til udtryk gennem den empiriske analyse. Der er altså tale om et rent deskriptivt kapitel. Denne beskrivelse vil så danne grundlaget for den senere analyse. Jeg giver en beskrivelse af det nuværende modebillede, i særlig grad hvordan agenterne forholder sig til dette modebillede. Modebilledet jeg beskriver, skal ses i forhold til min afgrænsning (2.2.5), hvorfor jeg starter med et afsnit om denne gruppe unge. Derfor er det vigtigt at pointere, at beskrivelsen af modebilledet ikke skal læses som en samlet beskrivelse af den mangfoldige modeverden, men udelukkende en beskrivelse der er sammenholdt med min afgrænsning.

5.1 De samlede unge

De seneste års beskrivelser af det moderne menneske lægger næsten altid vægt på individualiseringen. Det siges, at vi bliver mere og mere individualistiske som mennesker. På arbejdsmarkedet oplever vi i dag de unge, som i mange år har hørt på, at der er mangel på unge på arbejdsmarkedet:

”Det er små årgange, der hele deres liv har fået tudet ørerne fulde med, at der vil blive stor rift om dem. På den måde får de også naturligt store forventninger om, at vi står og klapper ad dem, når de kommer ud” (Nørgaard 2002b).

Man kan altså sige, at de unge tilhører de store muligheders generation, der kan vælge og vrage på arbejdsmarkedet. Det er i dag karakteristisk at udtryk som *social kompetence*, *fleksibilitet*, *målsøgende*, *selvmotiverende* mm. går hånd i hånd med beskrivelsen af de mere faglige kvalifikationer når vi kigger i jobannoncer³. Der er altså også store forventninger fra samfundets side til agenterne.

De unge kan siges at dyrke en omskiftelig tilværelse, hvor de konstant går ud og ind af sammenhænge og skifter indhold og attitude ud efter behov og det er dette der gør, at man kan karakterisere ungdommen som en samlet gruppe (Jensen 2001). Udtrykket *sampling* anvendes til at beskrive det man kan gøre indenfor musikken, når man snupper en bid af en musikstrofe og overfører denne specielle lyd til et helt andet elektronisk instrument. Derved sammensætter man sin musik af alle de forskellige bidder af andres musik, man selv kan skabe noget nyt ud af. Overført til

³ Eksempler hentet fra jobportalen www.stepsone.dk

at leve betyder det, at de unge sammensætter deres liv af de forskellige bidder, de møder gennem deres tilværelse, og skabe deres eget liv ud af disse meget forskellige bidder. Man kan derfor også tale om en samlet livsstil.

En samlet livsstil betyder, at de unge i langt højere grad sammensætter deres liv af en række forskellige stumper, som de personligt finder af værdi. Det betyder også, at traditionelle karriereveje ikke vil tiltale dem. Det er meget betegnende for de yderste trendsættere, at de på forskellig vis gør karriere via en række lystprægede valg kombineret med en række tilfældigheder, hvilket udtrykkes i følgende citat fra en større dansk undersøgelse om færdiguddannede kandidater⁴:

”En af disse unge beskriver sig selv som ”*headhuntet til hele lortå*”. Hun har oplevet at blive rekrutteret til at udføre et projekt i en organisation, blot fordi hun er blevet valgt til at gennemføre et andet projekt i en anden organisation – et projekt som hun i øvrigt ikke er startet på endnu. Hun hopper fra opgave til opgave og oplever ikke, at hun vælger en bestemt retning, men blot at hun lystbetonet følger de opgaver, der giver hende mest mening i livet” (Jensen 2001).

Et andet led i den samlede identitet er, at de unge forestiller sig, at de kan fortsætte med at leve et liv, der hele tiden stykkes sammen af mange elementer også efter en eventuel stiftelse af familie med børn. Der vil ikke længere være tale om at betragte ungdommen som en overgangsfase til en mere moden del af tilværelsen, men for de fleste en forventning om, at den samlede tilstand er en permanent tilstand. De unge vil ikke se sig selv som værende i en overgangsfase. De vil besidde evnen til at tro på egne værdier gennem hele livet og ud af denne tro udspringer en optagethed af at gøre det, de unge finder bedst i netop den situation, som de befinder sig i. Og netop derfor, kan man sige, at de unge bliver mere og mere situationsbestemte. Det betyder, at de ofte vil ændre præferencer i løbet af en uge, en dag eller en time. Det vil være den konkrete situation og de foregående begivenheder, der afgør, hvordan den unge vil forholde sig til et bestemt problem og en bestemt udfordring (Jensen 2001).

Det billede jeg her har givet af de unge er selvfølgelig en tendens. Den er ikke fuldstændigt dækkende for samtlige unge mellem 18-28. Men det er normalt sådan med tendenser, at de opstår som en reaktion mod nutiden blandt en lille trendsættende skare for efterhånden at brede sig til større dele af befolkningen over tid (Jensen 2001). I det næste afsnit vil jeg beskrive tendenserne indenfor moden i det nuværende samfund.

⁴ Undersøgelsen jeg henviser til er Henrik Holt Larsen (red.): ”Noget for noget. Rekruttering og fastholdelse af unge højtuddannede” som blev gennemført i 2001. Jensen har skrevet et kapitel i denne bog.

5.2 Mode

Indledningsvis vil jeg starte med fokusere på moden og modens væsen. Mode kan nemlig være mange ting. I denne opgave er mode tøj, altså beklædning. Mode kan ganske kort defineres som "det, der siden hen bliver umoderne" (Nørgaard 2002:9). Mode er det, der til stadighed ændrer sig. Visse moder, som fx sort tøj eller cowboybukser, kan have en lang levetid, mens andre moder kan have en meget kort levetid. I moden er glemsel en vigtig faktor. For at kunne begejstres for det nye, er det en forudsætning at kunne glemme det der var, det man just var glad for.

Menneskerne, samfundet og derved også moden er hele tiden i bevægelse. Modens nerve er disse stadige forandringer med den higen efter det nye, som er blevet en stadig væsentligere del af modens væsen. De stadig hyppigere skift, som kendetegner moden i dag, skyldes ønsket om til en vis grad "at være sig selv" (Nørgaard 2002:10). Det er de unge der sætter gang i disse skift, da de igennem moden udtrykker sig selv og hele tiden er på jagt efter nye udtryk, hvilket jeg vender tilbage til senere i dette kapitel. Ifølge Nørgaard fremkommer disse udtryk fordi de er skabt med en ægthed og autenticitet (Nørgaard 2002:10).

Bagerst i kulissen står der en hungrende mode- og medie verden klar for at tolke og udbrede og i sidste ende kommercialisere de nye moder som opstår blandt de unge. Moderne der skabes skal nemlig populariseres for at kunne udbredes. Men det bliver ikke moder der rammer bredt blandt alle unge, men mange forskellige moder der rammer snævert og bliver udskiftet når forandringens time er kommet. Forandringen skabes igen af de unge, der finder nye måder at udtrykke sig på, når først en mode, eller et "look", er blevet udbredt til for mange (Nørgaard 2002:10). Beklædningen i dag er også meget mindre "praktisk tøj" og stadig mere "modetøj". Det praktiske i påklædningen træder i dag stadig mere tilbage, og det personlige og modeorienterede bliver stadig vigtigere, fordi det er her udtrykkene blomstrer (Nørgaard 2002:8).

For moden er ikke kun tøj. Det er også at udtrykke sig ved brugen af tøj. Mode er altså en kombination af tøj og kommunikation på samme tid. Moden er nemlig afgrænsningen af kroppen for sig selv, men samtidig en udvidelse af kroppen ud i omverdenen (Wilson 1987:9). I udvidelsen af kroppen ligger netop kommunikationen med andre agenter. Når vi klæder os på, er det altid både en definering af os selv og et signal om, hvad og hvem vi sympatiserer med – kort sagt, hvem vi er (Nørgaard 2002:11). Denne kommunikation er ikke ny, men den har ændret sig fra tidligere til nu, hvilket jeg kommer ind på i næste afsnit.

5.2.1 Modebilledet i det nuværende samfund

Hvor moden tidligere var en metode til at udtrykke sin stilling i de sociale klasser, er moden i det nuværende samfund blevet meget mere forbrugerorienteret. Der er ikke længere regler for hvordan tøjet skal designes og hvordan det skal sammensættes, hvilket der var tidligere, da moden skulle afspejle et socialt tilhørsforhold. Det nye ligger i, at den visuelle selviscenesættelse i dag handler om personlig identitet, hvor den tidligere var et udtryk for autoritetstro (Nørgaard 2002c). Modebilledet er på den måde blevet meget mere varieret og fragmenteret (Crane 2000:134). Især blandt de unge er modebilledet uhyre fragmenteret. De unge er meget innovative modemæssigt set, og sammensætter mærketøj og second-hand tøj i stor stil, hvilket gør at modebilledet kan betegnes som et kaos (Nørgaard 2002b). Grunden til at det kan betegnes som et kaos, skal findes i at agenterne ikke længere tilhører faste grupper. De unge manifesterer sig ikke og derved kan man ikke kategorisere deres tøjvalg, hvilket man tidligere har kunnet med fx punkerne. I dag skal der kun to til at danne en subkultur (Nørgaard 2002b), hvilket gør at der er mange forskellige moder på samme tid.

Dette sætter sit præg på modeverdenen. Det er ikke længere Paris, der sætter standarden for modebilledet rundt om i verden. For selv i Paris er moden fragmenteret. Vi har forladt den tid, hvor verden er fyldt med tøj, der stort set er den samme slags tøj. Det er ikke længere kun hybrid på hybrid, rettet ind til og skåret til efter nogle meget bestemte målgrupper (Nørgaard 2002c). Ganske vist efterlignes tøjet af mange producenter, men agenterne dekonstruerer tøjet og sammensætter det på så forskellige måder for at komme med sit eget udtryk. Jakkensæt forekommer stadig. Men jakken anvendes også sammen med slidte cowboybukser og second-hand T-shirts (Nørgaard 2002:105). Derfor er modebilledet nu også det, at agenten ikke køber hele sæt af tøj, men i stedet køber forskelligartet tøj og sætter det sammen på nye måder.

Både designere og tøjfirmaer tilbyder et bredt udbud af valgmuligheder, fra hvilke det forventes at forbrugeren selv sammensætter sit "look" der er foreneligt med hans identitet (Nørgaard 2002b). Det betyder også at der ligger et krav til agenten. Et krav om at tøjet skal afspejle hans identitet. Tøjet spiller derved, som jeg tidligere var inde på, en meget vigtig rolle i præsentationen af selvet i det offentlige rum (Crane 2000:15). Nu er det bare, grundet kompleksiteten og de manglende regler, meget mere indviklet at udtrykke og afkode den meget forskelligartede kommunikation som agenten udsender.

Men det er ikke sådan at agenten har det samme "look" hele tiden. Det afhænger af hvilken sammenhæng han indgår i. Udtrykket, som agenten afsender, skal nemlig ikke forstås af hele

samfundet, men kun til af gruppe der indgår i den specifikke sammenhæng. Det giver bankeleven mulighed for at trække i jakkesættet og gå på arbejde, for senere at tage slidte bukser på når han er sammen med vennerne.

Netop denne adskillelse mellem arbejde og fritid er vigtig. For der er stor forskel på arbejdsbeklædning og fritidsbeklædning. Bankelevens jakkesæt er en uniform, som han bærer på arbejde fordi det afspejler de normer der findes der. Men jakkesættet undertrykker agentens individualitet, som så i stedet kommer til udtryk i fritidsbeklædningen (Crane 2000:174). Og ifølge Crane er fritidsbeklædningen blevet det vigtigste for agenterne:

“Leisure activities tend to shape people’s perceptions of themselves and are more meaningful than work for many people” (Crane 2000:175).

En anden ting ved moden som adskiller sig fra tidligere er, at der ikke længere ligger nogen aggression bag de unges tøjstil. Grungestilen som dukkede op i starten af 1990’erne var et opgør med markedskræfterne. I år er den sammen stil dukket op igen, men nu er det et udtryk for humor, overskud og leg (Nørgaard 2002b). En anden facet ved moden er, at man ikke længere tilhører den samme gruppe hele tiden:

”Da jeg var ung, kunne man være disker, rocker eller flipper, og man var kun én af tingene – hele tiden. Men var ikke det ene i weekenden og noget andet i løbet af ugen. Det var enten eller. Sådan er det ikke mere. I dag har folk en helt anden måde at blande genrer og udtryk på” (Nørgaard 2002b).

Dermed ikke sagt, at modebilledet lige nu er entydigt. Modens dynamik bygger nemlig først og fremmest på dens mange iboende modsætninger. Moden er et værktøj for både ensartethed og differentiering, kollektivitet og individualitet. Moden er blevet en arena, hvor vi kan udleve sider af os selv, men også en facade, som vi kan gemme os bag (Löfgren 2002:124).

Indtil videre har jeg beskrevet det nuværende modebillede som værende meget differentieret, hvor det forventes af agenten, at han gennem moden udtrykker hvem han er. Men som Löfgren påpeger, er der en anden side af moden. Det er ensartetheden og det kollektive i moden.

Ensartetheden kommer sig af, at modeindustrien satser på specifikke grupper og livsstile med specifikke typer af produkter (Crane 2000:21). Modeverdenen består nemlig både af mindre designere, de helt dyre mærkevarer og så af modeindustrien. Den sidstnævnte er den største aktør og her skal aktørerne producere varer til mennesker i mange forskellige lande. Herved bliver moden ensartet (Crane 2000:135).

Det kollektive kommer til udtryk i og med at mode handler om at være flere. Mode kræver et mere eller mindre fælles udtryk, en mere eller mindre fælles reaktion på en given udvikling. Det der dog er specielt ved nutidens modebillede er, som jeg tidligere har været inde på, at mængden bag dette fælles udtryk bliver stadig mindre. Det udelukker ikke, at der fra tid til anden dukker moder op, som rammer meget bredt og at mængden bag det fælles udtryk bliver tilsvarende stort (Nørgaard 2002:12).

5.3 Opsummering

For at opsummere må man sige, at nutidens unge sammensætter deres liv af de forskellige bidder, de møder gennem deres tilværelse, og skabe deres eget liv ud af disse meget forskellige bidder. Derfor taler man om samlede unge, der lever en samlet livsstil. De har en stærk tiltro til deres egne værdier og de unge gør det, de finder bedst i netop den situation, som de befinder sig i

Om moden kan man opsummerende sige, at der befinder sig en indbygget dobbelthed. I dag handler det dels om at udtrykke sin identitet gennem moden og samtidig være en del af et større eller mindre fællesskab. Der er mange forskellige moder på samme tid, hvilket giver agenterne mange valgmuligheder. Muligheder som det forventes at de udnytter, til at sammensætte sit eget look, der passer til agentens identitet. Dette medfører at det er det personlige modetøj der vinder frem, da det er her udtrykkende findes.

Moden er også præget af hyppigere skift, hvilket medfører at agenterne hele tiden skal forholde sig til moden og de udtryk de møder og selv fremkommer med.

Endelig medfører dette modebillede at, at der blandt de unge kan spores en ensartethed. Det forventes af dem, at de selv kan udtrykke deres identitet gennem tøjet, men de unge forventer også, at de kan gøre hvad de vil. Derfor kan der på trods af de mange forskelligartede signaler som agenterne udsender, tales om en vis ensartethed.

6 ANALYSE

Jeg vil i dette kapitel tage udgangspunkt i det teoretiske apparat jeg fik opbygget i kapitel 3 og 4. Sammen med empirien, altså beskrivelsen af de 18-28 årige unge og beskrivelsen af modebilledet i det nuværende samfund, danner det baggrunden for den konkrete analyse og derved besvarelsen af min problemformulering. Jeg har delt analysen op i to dele. Jeg starter med at løfte teoridiskussionen ind i min analyse og besvare første del af min problemformulering, inden jeg i den sidste del af analysen konkret beskæftiger mig med modebilledet og derved analyserer mig frem til et svar på anden del af problemformuleringen.

6.1 Spillereglerne i det nuværende samfund

At jeg i denne opgave har talt om spilleregler for agenterne, kommer sig af min forståelse af agenternes praktiske handlen. Bourdieu fremhæver, at der i den sociale verden, udover de objektive strukturer, også eksisterer socialt skabte strukturer.

Den afgrænsede gruppe unge jeg beskæftiger mig med i denne opgave kan med Bourdieus termer karakteriseres som et felt. Det ensartede for disse unge er, at de er vokset op i et socialt rum, hvor de har fået at vide, at de tilhører de store muligheders generation. Som Nørgaard udtrykker det:

”Det er små årgange, der hele deres liv har fået tudet ørerne fulde med, at der vil blive stor rift om dem. På den måde får de også naturligt store forventninger om, at vi står og klapper ad dem, når de kommer ud” (Nørgaard 2002b).

Der er altså en fælles forståelse i det sociale rum om, at de unge er eftertragtede, både blandt de unge selv, men også blandt de øvrige agenter. Denne fælles forståelse gør, at ungdommen, med lidt god vilje, kan betegnes som et felt indenfor det sociale rum. De har nemlig en grundlæggende fælles forståelse af deres fremtidige muligheder. En forståelse der peger på, at der bliver rift om dem. At de unge er eftertragtede alle vegne.

Med Bourdieus termer kan denne fælles forståelse betegnes som sagslogikken i feltet. Sagslogikken er ifølge Bourdieu objektive relationer, som eksisterer uafhængigt af agentens bevidsthed eller vilje (jf. 3.1). Dette sker fordi sagslogikken internaliseres i de deltagende agents bevidsthed og påvirker derved blindt agenternes handlingsberedskab, deres respektive habitus. Netop denne internalisering gør, at man kan betegne de sociale strukturer som spilleregler, indenfor det givne felt.

Som jeg tidligere har redegjort for, er habitus agenternes handlingsredskab. Agenternes habitus påvirker det felt agenterne indgår i, men feltet påvirker ligeledes agenternes habitus. Derfor må det felt og de værdier som er skabt af agenterne i feltet uvilkårligt påvirke de selv samme agenter der befinder sig feltet.

Beck ser en øget individualisering af det nuværende samfund. En individualisering, der er præget af en genskabelse af samfundsformerne, hvor individet selv er herre over at producere, iscenesætte og koble deres egne biografier sammen. Med andre ord påpeger Beck, at agenten er sat fri og selv må klare sig selv. Beck mener at denne genskabelse kommer af den refleksive modernisering. En modernisering, hvor agenterne øjensynligt må tage et større ansvar ind hvad de før har skullet. For denne gang har de del i mange forskellige fællesskaber, som hver især kan vise sig at være skrøbelige. Disse fællesskaber stille ifølge Beck større krav til agenten, da de mange fællesskaber stiller flere spørgsmål som agenten selv må forholde sig til.

Disse flere valg påvirker også identitetsprocessen. Giddens påpeger, at identitetsdannelsen er blevet til selvidentitetsdannelse. Identiteten er ikke noget der gives, men noget der tilegnes. Agenterne er klar over, at alt i princippet kunne være anderledes. Og netop derfor forholder de sig hele tiden til de forskellige spørgsmål de støder på.

De unge beskrives af Jensen som "de samlede unge". De lever en omskiftelig tilværelse, hvor de konstant går ind og ud af sammenhænge. Her samler de så deres eget liv, udfra de stumper af tilværelsen som de finder værdifulde på det tidspunkt de møder dem. Giddens mener at selvidentitetsprocessens omdrejningspunkt er at holde en stabil selvfortælling kørende og Jensen påpeger at de fleste unge ser den samlede tilstand som en tilstand der forbliver permanent ud i fremtiden. Så på trods af de mange skift indeholder den samlede livsstil en grad af stabilitet, netop fordi livsstilen vedholdes.

Måden hvorpå agenten forholder sig til de mange spørgsmål sker, som nævnt flere gange, på baggrund af deres habitus. Og denne habitus er præget af de sociale strukturer der fremhæver individualisering, den samlede livsstil og selvidentitetsdannelsen, som nøgleord for beskrivelsen af vores nuværende samfund. Og denne påvirkning er stor netop blandt gruppen af unge, der er vokset op med disse påvirkninger. De er deltagere i et felt, hvor disse begreber er blevet common sense udtryk, altså en integreret del af deres dagligdag. Derfor kan man karakterisere individualiseringen som et nyt fællesskab, der har skabt en række fælles værdier i feltet. Værdier, eller spilleregler, som agenterne ureflekteret forholder sig til i deres daglige liv.

Som jeg har beskrevet i afsnit 5.1, er der tale om en tendens når jeg beskriver gruppen af unge. Men det er en tendens, der opstår blandt en trendsættende skare, for efterhånden at brede sig til flere af agenterne i feltet. Det vil jeg argumentere for også tilfældet for disse spilleregler. Måden hvorpå de spredes ud til agenterne i feltet sker ved hjælp af det Bourdieu betegner symbolsk vold. Symbolsk vold kan ifølge Bourdieu fremkomme i alle sammenhænge, hvor agenter kommunikerer (jf. 3.1).

Den symbolske vold fremkommer i samspillet mellem agenter. Trendsætterne kan siges at dominere de øvrige agenter, der tilslutter sig spillereglerne og accepterer tingenes tilstand og derved kan siges at blive domineret. At der ikke er tale om vold, i ordets egentlige betydning, kommer sig af at dominansforholdet ikke skal ses som noget agenterne underkaster sig frivilligt eller som følge af en iagttaget tvang. Der er nemlig tale om en ureflekteret accept, fordi agenterne finder det naturligt og derved ikke stiller spørgsmålstegn ved det.

Derved ikke sagt at den symbolske vold, eller påvirkning om man vil, udelukkende sker fra trendsætterne til de øvrige agenter i feltet. Agenterne påvirkes nemlig ikke kun af dem, man kan kalde trendsættere. Påvirkningen, eller den symbolske vold, sker desuden via indflydelsesrige personer som filmstjerner, sportsstjerner etc. og påvirkningen medieres i langt højere grad igennem den øgede informationsmængde som vi ser i det nuværende samfund.

Det vil dog også være fejlagtigt udelukkende at tro, at de nuværende spilleregler udelukkende er skabt af trendsættere og indflydelsesrige personer. Men denne påvirkning fremmer i høj grad internaliseringen, netop fordi spillereglerne indgår i stort set alle dele af samfundsbeskrivelserne.

Et sted hvor påvirkningen kan ses er på jobmarkedet. De mere sociale egenskaber som fleksibilitet og sociale kompetence indgår i de stillingsannoncer som de jobsøgende præsenteres for, på lige fod med de faglige egenskaber. Derudover findes der også her, begreber der henfører sig til individualiseringen og selvidentitetsdannelsen. Igen er det vigtigt at påpege, at man ikke kan tale om at det er krav, de unge stilles overfor. For med Bourdieus termer, er der igen tale om en ureflekteret accept af spillereglerne. Det vil også være forkert at se det som et negativt problem⁵, da de unge også blive headhunted til at udføre forskellige opgaver, på baggrund af deres tidligere bedrifter (jf. 5.1).

Et andet sted hvor en sammenhæng til spillereglerne kan spores er i moden. Det er omdrejningspunktet for besvarelsen af den anden del af min problemformulering.

⁵ Det ligger udenfor denne opgaves afgrænsning at analysere hvorvidt dette er negativt eller positivt (jf. 2.2.5).

6.2 Sammenhængen mellem spillereglerne og det nuværende modebillede

Som jeg var inde på i min indledning, er der en nøje sammenhæng mellem moden og samfundet. Dette gælder også for det nuværende modebillede. Jeg indleder med at analysere denne sammenhæng med udgangspunkt i det nuværende samfund og nuværende modebillede. Derefter tager jeg fat på den konkrete sammenhæng mellem spillereglerne og moden.

Det komplekse samfund som agenterne er en del af medfører som tidligere nævnt, at livsstilen kan betegnes som en samlet livsstil. Dette kommer også til udtryk i moden. Crane er en af dem der påpeger denne sammenhæng:

“In the past decades, fashion has evolved in the direction of increasing variety, which parallels the fragmentation of contemporary societies, the greater complexity of relationships between social groups, and the expansion of contacts between different societies.” (Crane 2000:166).

Crane fremhæver altså her en forklaring på den stigende variation i modeverdenen. Denne variation, eller fragmentering, som jeg tidligere har beskrevet er et af de største fællesstræk ved det nuværende modebillede. Blandt de unge kommer dette til udtryk ved, at de sammensætter mærketøj og second hand tøj i stor stil, hvilket gør at hele modebilledet kan betegnes som et kaos. Tøjet dekonstrueres, altså sammensættes på mange forskellige måder, og de unge tilhører ikke længere faste grupper, modemæssigt set. Herved bliver der mange forskellige moder på samme tid. Fragmenteringen kommer også til udtryk i, at det ikke længere er fra Paris moden bliver dikteret. Nu er der mange udgangspunkter for tidens trend og mode.

I første del af analysen, fandt jeg ud af, at den samlede livsstil spiller en væsentlig rolle blandt de unge i vores nuværende samfund. Denne livsstil kan altså genfindes indenfor modebilledet. Det er op til de unge at vælge og vrage mellem de mange muligheder der gives. Det er op til dem, at vælge netop det tøj, der giver mening og værdi i forhold til de situationer de befinder sig i. Crane og Nørgaard pointerer begge to at der ikke er nogen regler for, hvordan agenterne skal klæde sig på. Everything goes! Men det kan diskuteres og i det efterfølgende vil jeg analysere mig frem til, at det på trods af denne åbenbare mangfoldighed og kompleksitet, alligevel er muligt at karakterisere nogle fælles spilleregler for gruppen af unge, når det kommer til moden i det nuværende samfund.

Moden handler nemlig, ligesom i tidligere tider, om udtryk. For at drage en parallel tilbage til indledningen, handlede moden i begyndelsen af det 20. århundrede om at udtrykke hvilken social

klasse man tilhørte. Senere blev moden karakteriseret som en social stødpude, som et frirum, hvor man kunne tage fri for samfundsforandringerne og slappe af. Udtrykkene i denne periode kunne altså betegnes som mere afslappede. I det nuværende samfund er moden et udtryk for hvem vi er og agenterne anvender moden for at synliggøre sig selv som individ, hvilket er en kobling til de spilleregler jeg tidligere i analysen redegjorde for.

Den store hastighed, hvormed forandringen sker, skabes af de unge der konstant finder nye måder at udtrykke sig på. Som tidligere nævnt, kan udtrykkene blive udbredt fra trendsætterne til de øvrige agenter indenfor feltet. Trendsætterne må siges at indtage en førerposition i feltet. De er dem der har den højeste, relative kapital. For det er netop gennem agentens relative kapital, at han har mulighed for at opnå indflydelse på feltet og derved opnå en magtfuld position (jf. 3.1). For at dette kan ske, gælder det for agenten om at få kapitalen til at vokse. Det kan blandt andet ske, ved at få tillagt kapitalen en symbolsk værdi. Hvis fx informationskapitalen opfattes og anerkendes som legitim af andre agenter eller grupper af agenter, kan man karakterisere den som symbolsk kapital og derved øges kapitalens relative værdi.

Udtrykkene i moden kan altså af agenten anvendes, til at forøge den samlede mængde af kapital. På grund af mangfoldigheden og de mange forskellige, samtidige, udtryk, kan det påpeges at agenterne har store muligheder for at øge deres samlede kapitalmængde. Dette fordi det ikke er hele det sociale rum agenten kommunikerer med gennem tøjet, men udelukkende med mindre grupper. Derfor er moden særlig anvendelig og sammenholdt med spillereglerne gælder det altså om at skille sig ud fra mængden, skabe sin egen identitet og hele tiden kunne samle de forskellige bider af tilværelsen som agenterne møder på deres vej. Det forventes nemlig, at agenterne skaber sit eget look, der passer til agentens egen identitet. Her skal det personlige og modeorienterede tøj anvendes, fordi det netop er her udtrykkende blomstrer.

Sammenholdt med Giddens beskrivelse af selvidentitetsdannelsen, kan der spores en klar sammenhæng med det nuværende modebillede. Identiteten er ikke noget der gives, men noget der skabes. Ifølge Nørgaard, handler den visuelle selvscenestættelse netop også om, at skabe sin egen personlige identitet. Derfor udbyder tøjproducenterne også et bredt udbud af valgmuligheder, så agenten selv kan sammensætte sit eget look. Det forventes af nemlig af dem.

For at tydeliggøre modens betydning og sammenhæng med det nuværende samfunds spilleregler vil jeg fremdrage et citat fra sociologen Wilson:

Moden er i det senmoderne samfund et vigtigt, ja vitalt, middel til genskabelsen af det tabte selv, det "kerneløse subjekt". Individets krav til en bestemt stil er mere en nogensinde en livlinie, et bevis på at man eksisterer (Wilson 1987:125).

Modebilledet netop nu har altså en meget stor sammenhæng med den spilleregul, der siger at agenten selv er herre over identitetsdannelsen, eller selvidentitetsdannelsen.

Agenterne forholder sig ureflekteret til denne spilleregul og efterlever den derved blindt og forbliver derved indenfor feltet. Det samme gælder for den spilleregul, der påpeger at agenten skal fremhæve sin individualitet gennem tøjet. Der er altså en nøje sammenhæng mellem de konstruerede spilleregler og det nuværende modebillede.

Men feltet består som sagt af mange mindre grupper og udenfor i det øvrige sociale rum, er der andre grupper og fællesskaber, som den enkelte agent ligeledes skal forholde sig til. Kendetegnet ved dette er, at agenten i disse specifikke sammenhænge, hvor agentens "look" er afhængigt af hvilken sammenhæng han indgår i, er at moden ikke er entydig. For selvom agenten kan fremhæve sin individualitet, er moden altså også en facade agenterne kan gemme sig bag. Derved kan moden også karakteriseres som et fællesskab. Dette hænger nøje sammen med, at spillereglerne er internaliseret i agenternes habitus, deres handlingsredskab.

Man gør som de andre indenfor feltet og derved kan man sige, at det er klæderne, underforstået strukturerne, der skaber folk og ikke omvendt.

7 KONKLUSION

Igennem denne opgave har jeg vist, at agenterne ikke handler frit. De påvirkes af og påvirker selv feltet de er en del af.

De påvirkes især af de sociale strukturer som de selv har skabt og som de ureflektet har accepteret og som derved er blevet internaliseret i deres habitus. De spilleregler som er blevet til i det felt jeg har undersøgt, kan betegnes som den fælles sagslogik, som kan karakteriseres som agenternes fællesskab.

Spillereglerne i det nuværende samfund er især bygget op omkring individualiseringen. Noget der udspringer af fragmenteringen og de hurtige skift i vores samfund. Det kan konkluderes, at den individualisering, som Beck og Giddens begge beskriver, kan betegnes som vores nuværende samfunds kit. Den øgede fokus på individualiseringen er noget agenterne skal efterleve og for at gøre dette må spiller agenterne med på spillet. Blandt agenterne i det undersøgte felt er der en tendens til, at individualiseringen er en spilleregel som er blindt accepteret og indlejret i agenternes habitus.

Agenterne lever med troen om, at de har alle muligheder for selv at vælge. Derved er vi fremme ved den anden karakteristiske spilleregel i det nuværende samfund indenfor det undersøgte felt. Agenterne har nemlig også blindt accepteret, at identiteten er noget der skal skabes. I og med individualiseringen har de selv ansvar for dette, hvorfor der kan tales om selvidentitet som en spilleregel i det nuværende samfund.

I det nuværende modebillede er der en tæt sammenhæng til disse spilleregler. Moden handler om udtryk og de førnævnte spilleregler kommer i høj grad til udtryk gennem moden i det nuværende samfund. Moden anvendes som en arena, hvor agenterne forsøger at øge deres relative kapital. Netop fordi moden er så fragmenteret og fordi identiteten og individualiseringen kan udtrykkes gennem moden.

At agenterne indenfor feltet følger disse spilleregler, kan derfor karakteriseres som det nuværende samfunds fællesskab. Det er de socialt skabte strukturer der indvirker på agenternes handlen og derved kan jeg konkluderende påpege, at det er klæderne der skaber folk og ikke omvendt.

8 PERSPEKTIVERING

Min konklusion pointerer blandt andet, at de to spilleregler, individualiseringen og selvidentitetsdannelsen er centrale, sociale strukturer, der påvirker agenternes praktiske handlen. Faktisk går jeg så langt, så jeg postulerer at det er klæderne der skaber folk og ikke omvendt. Dermed ikke sagt, at jeg vil vige fra mit videnskabsteoretiske ståsted. Derimod kun for at påpege, at de socialt skabte strukturer har en meget stor indvirkning på agenterne i det undersøgte felt. Men dermed ikke sagt at det behøver at være sådan. For anvender man en anden metode, ville man som forskere for alvor gøre op med strukturerne.

Et af formålene med phronesisk videnskab er, at udgå fra en vekselvirkning mellem de generelle og det konkrete. På denne måde kan man som forsker fremkomme med bud på de påvirkninger som agenterne udsættes for. Ved at sætte ord på påvirkningerne, vil det også medføre at man kan starte med at ændre dem.

Til dette kan aktionsforskning være et brugbart redskab. Aktionsforskningens formål er at udfordre strukturerne. Det gøres ved aktionsforskeren involverer sig i den sociale virkelighed, i stedet for at studerer mellem menneskelige relationer fra sidelinien. På denne måde kan forskeren og de deltagende agenter nå til en forstående erkendelse og på denne baggrund forandre. Research og analyse viskes lidt ud og i stedet er aktionsforskeren udstyret med metoder, hvorved man som deltager i den konkrete situation kan opspore nogle forandringsønsker, hvilket gør, at forskningens formål bliver at danne en fælles aktion for at lave en forandring.

Med andre ord – stiller man spørgsmålstejn ved de socialt skabte strukturer, felter og grupper og får man en forståelse af dem, kan man udfordre de socialt skabte strukturer, hvorefter et nyt ”spil” om forudsætninger for ”spillet” kan tage sin begyndelse.

Derfor ville det være udfordrerne, at videreføre denne opgaves konklusioner og foretage at aktionsforskningsprojekt.

9 REFERENCER

- Beck, Ulrich (1994): "The Reinvention of Politics" (i Beck, Giddens & Lash "Reflexive Modernization", Polity, London).
- Beck, Ulrich (1997) [1986] : "Risikosamfundet", Hans Reitzels Forlag, København.
- Beck, Ulrich (2000): "Reflexive Modernization", 3.udg, Polity Press. London.
- Bourdieu, Pierre (1994): "Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori", Akademisk Forlag, København.
- Bourdieu, Pierre (1995): "Praktiskt förnuft", Daidalos, Göteborg.
- Bourdieu, Pierre (1998): "Om TV og journalistikkens magt", Tiderne Skifter, København
- Bourdieu, Pierre (1999): "Den maskuline dominans", Tiderne Skifter, København
- Bourdieu, Pierre og Wacquant , Loïc J.D. (1996): "Refleksiv sociologi", Hans Reitzels Forlag, København
- Callewaert, Staf (1998): "Pierre Bourdieu" (kapitel 20 i "Klassisk og Moderne Samfundsteori" af Heine Andersen & Lars Bo Kaspersen, Hans Reitzels Forlag, København).
- Collin, Finn (1998): "Socialkonstruktivisme og den sociale virkelighed" (i Järvinen, Margaretha & Bertilsson, Margareta "Socialkonstruktivisme", Hans Reitzels Forlag, København).
- Crane, Diana (2000): "Fashion and its social agendas", The University of Chicago Press, Chicago.
- Flyvbjerg, Bent (1988): "Case studiet som forskningsmetode" Aalborg Universitetsforlag, Aalborg.
- Flyvbjerg, Bent (1991) "Rationalitet og magt, bind I" Akademisk Forlag, København.
- Fowler, Bridget (2001): "Pierre Bourdieu" (kapitel 28 i "Profiles in Contemporary Social Theory" af Anthony Elliott & Bryan S. Turner red., SAGE Publications, London).
- Gamdrup, Peter & Andersen, Vilmer (1994): "Om problemformulering og projektarbejde" (i Andersen, Heine red. "Videnskabsteori og metodelære", 4.udg., Samfundslitteratur, Frederiksberg).

- Giddens, Anthony (1994): "Living in a Post-Traditional Society", (i Beck, Giddens & Lash "Reflexive Modernization", Polity, London.
- Giddens, Anthony (1996): "Modernitet og selvidentitet", Hans Reitzels Forlag, København.
- Gilje, Nils & Grimen Harald (2000): "Samfunnsvitenskapenes forutsetninger, Universitets Forlaget, Oslo.
- Husen, Michael (1994): "Arbejde og identitet", Arnold Busck, København.
- Jensen, Jesper Bo (2001): "De samlede unge og monolitterne" (i Larsen, Henrik Holt (red.): "Noget for noget. Rekruttering og fastholdelse af unge højtuddannede", Berlingske, København).
- Kirkeby, Ole Fogh (1988): "Abduktion" (optrykt i Andersen, Heine red. Videnskabsteori og metodelære, Samfundslitteratur, Frederiksberg).
- Knudsen, Christian (1994): "Empirisk-analytisk videnskabsteori, del I og del II" (i Andersen, Heine red. "Videnskabsteori og metodelære", 4.udg., Samfundslitteratur, Frederiksberg).
- Löfgren, Orvar (2002): "Længslen efter det nye", (i Nørgaard, Mads red., 2002, "Modeleksikon", Politikens Forlag, København).
- Malene Malling (2001): "Mode som kilde til mentalitetshistorie", Speciale i historie, Syddansk Universitetscenter, Odense.
- Nørgaard, Mads (red.) (2002): "Modeleksikon", Politikens Forlag, København.
- Nørgaard, Mads (2002b): "Hvad du ikke vidste om mode fra A til Ø", (interview fra Politiken, 2/11-02).
- Nørgaard, Mads (2002c): "Forandring fryder", (interview fra DAGEN, 2-3/11-02).
- Olsen, Poul B. & Pedersen, Kaare (1997): "Problemorienteret projektarbejde", Roskilde Universitets Forlag, Frederiksberg.
- Prieur, Annick (2001): "Pierre Bourdieu" (kapitel 26 i "Tradition og fornyelse" af Jacobsen, Carleheden & Kristensen (red.), Aalborg Universitetsforlag, Aalborg).
- Rasborg, Klaus (1997): Refleksiv modernisering i risikosamfundet (i Dansk Sociologi nr.2/8.årgang)

Stevenson, Nick (2001): "Ulrich Beck" (kapitel 27 i "Profiles in Contemporary Social Theory" af Anthony Elliott & Bryan S. Turner red., SAGE Publications, London).

Ulrich, Jens (2001): "Anthony Giddens" (kapitel 24 i "Tradition og fornyelse" af Jacobsen, Carleheden & Kristensen (red.), Aalborg Universitetsforlag, Aalborg).

Wenneberg, Søren Barlebo (2000): "Socialkonstruktivisme", Samfundslitteratur, Frederiksberg.

Wilson, Elizabeth (1987): "Klædt i drømme", Tiderne Skifter, København.